

Mirosława GRODZKA, Zbigniew MITURA

**Podstawowe uwarunkowania rozwoju polskiego rzemiosła
w latach osiemdziesiątych**

Основные факторы, обуславливающие развитие польского ремесла в 80-е годы

The Basic Conditions of the Development of Handicraft in Poland in the 1980s.

I. Rzemiosło indywidualne, reprezentujące liczący się w kraju potencjał gospodarczy, w znacznym stopniu rzutuje na poziom zaspokojenia potrzeb bytowych ludności. Mimo iż udział rzemiosła w tworzeniu dochodu narodowego jest niewielki, w dziedzinie drobnej produkcji rynkowej i świadczenia usług dla ludności jego rola jest znaczna, a w niektórych rodzajach usług decydująca. Rzemiosło bowiem jest dziedziną działalności, którą cechuje elastyczne i szybkie reagowanie na zjawiska rynkowe.

Społeczno-gospodarczy kryzys początku lat osiemdziesiątych nie ominął także tej formy działalności gospodarczej. Jednakże rzemiosło z uwagi na powyższe właściwości lepiej poradziło sobie z trudnościami kryzysu, łagodząc jego negatywne skutki. Wyraźne ożywienie działalności gospodarczej rzemiosła po roku 1980 spowodowane było przychylną polityką państwa wobec rzemiosła, wyrażającą się w uregulowaniach prawnych mających na celu przyspieszenie jego rozwoju. Korzystne warunki dla rozwoju drobnej wytwórczości i rzemiosła wynikały także z takich zjawisk ekonomicznych, jak np. duży popyt na wszelkiego rodzaju towary rynkowe i usługi, wynikający z głębokiego zachwiania równowagi rynkowej, wiążący się z tym szybki wzrost cen na towary i usługi, szybki wzrost dochodów nominalnych ludności przy wysokiej stopie inflacji, podejmowane działania władz mające na celu zmniejszenie zatrudnienia w administracji, przechodzenie części pracowników na wcześniejsze emerytury itp. Jednakże obok czynników wpływających pozytywnie na rozwój rzemiosła, kryzys społeczno-gospodarczy zaostrzył tradycyjne bariery jego rozwoju. Rzemiosło odczuwa nadal dotkliwe trudności lokalowe, zaopatrzeniowe w środki produkcji oraz związane z dopływem

kwalifikowanej siły roboczej. Rzemieślnicy uskarżają się także na zbyt wysokie podatki i różnego rodzaju opłaty, które podrażają koszty produkcji i obniżają rentowność zakładów, na małą dostępność kredytów bankowych i zbyt biurokratyzowany tryb ich przyznawania, na uciążliwe warunki pracy, na mniej korzystne uregulowania w zakresie ubezpieczeń społecznych w porównaniu z pracownikami jednostek gospodarki uspołecznionej, a wreszcie na niższy prestiż społeczny zawodów rzemieślniczych.¹

Mimo wyraźnego ożywienia działalności gospodarczej rzemiosła, zarówno osiągnięty poziom rozwoju, jak też warunki, w jakich się ono rozwija są nadal niezadowalające i odbiegają o potencjalnych i rzeczywistych możliwości rozwojowych tej dziedziny wytwórczości. Powstaje pytanie, jakie są przyczyny niepełnego wykorzystania możliwości rozwojowych tkwiących w rzemiośle, co przyspiesza jego rozwój, a co hamuje. Celem publikacji jest syntetyczne przedstawienie specyficznych uwarunkowań rozwoju rzemiosła po roku 1980 związanych z wychodzeniem gospodarki polskiej z kryzysu społeczno-gospodarczego oraz kierunkiem wdrażanej w gospodarce reformy.

II. Głęboki kryzys społeczno-gospodarczy lat 1981—1982 uświadomił potrzebę przyspieszenia rozwoju drobnej wytwórczości i usług przy wykorzystaniu mechanizmów reformy gospodarczej. Nieprzypadkowo zatem reforma gospodarcza w rzemiośle z inicjatywy Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium CK SD została wprowadzona wcześniej niż w gospodarce uspołecznionej. Podstawy takie stworzyła uchwała R.M. Nr 112 z dnia 8 czerwca 1981 r. w sprawie rozwoju drobnej wytwórczości,² stanowiąca poligon doświadczalny dla wdrażanej reformy gospodarczej. Celem uchwały było reaktywowanie wszystkich form działalności drobnej wytwórczości, zrównanie warunków ich funkcjonowania, a także stworzenie sprzyjających warunków do powstania nowych zakładów.

W założeniach wdrażanej reformy gospodarczej traktuje się rzemiosło jako istotny składnik gospodarki narodowej. „Rozwój rzemiosła pożądaný jest w tych działach i branżach, w których drobne formy organizacyjne wykazują dużą przydatność i efektywność. Dotyczy to szczególnie usług bytowych dla ludności, usług dla wsi i rolnictwa, przetwórstwa rolno-spożywczego, produkcji na rynek oraz drobnej produkcji w warunkach kooperacji z wielkim przemysłem. Konieczne jest zniesienie w stosunku do rzemiosła ograniczeń w sferze zbytu wyrobów i usług; jednocześnie

¹ Na temat uwarunkowań rozwoju rzemiosła por. też publikację H. Graszewicza: *Rzemiosło a reforma gospodarcza*, „Zeszyty historyczno-polityczne SD” 1984 z. 1, ss. 28—32.

² Monitor Polski 1981 r. 15, poz. 120.

należy rzemiosłu zapewnić łatwiejszy dostęp do środków produkcji i różnych form pomocy państwa oraz trwałość rozwiązań w zakresie polityki podatkowej i kredytowej.”³

Dla zapewnienia realizacji tych założeń reformy w rzemiośle postulowano pełniejsze wykorzystanie surowców miejscowych, materiałów odpadowych, surowców wtórnych, lokalnych możliwości zatrudnienia oraz innych czynników umożliwiających wzrost produkcji i usług. Jednocześnie uchwała Nr 112 wprowadziła daleko idące zmiany w systemie ekonomiczno-finansowym drobnej wytwórczości, które miały gwarantować pełną samodzielność i samorządność jednostek gospodarczych oraz ich rozwój na zasadach samofinansowania. W związku z tym jednostki te zostały uprawnione do: samodzielnego ustalania zadań planowych, samodzielnego ustalania cen na produkowane towary i świadczone usługi oraz rozwijania działalności eksportowo-importowej. Uchwała umożliwiła także bezpośrednio zaopatrywanie się rzemiosła w zakładach produkcyjnych, organizacjach obrotu zaopatrzeniowego i rynkowego, u producentów rolnych oraz ludności. Oznaczało to możliwość pominięcia wyspecjalizowanych jednostek, które miały dotychczas wyłączność skupu, zagospodarowania i sprzedaży określonych surowców. W wyniku tych zmian osiągnięty w tym okresie poziom rozwoju w podstawowych wskaźnikach był najwyższy w powojennej historii Polski.⁴

Jednak już pod koniec 1982 r. ujawniły się zagrożenia procesu wdrażania reformy gospodarczej w rzemiośle.⁵ W sferze ekonomicznej wiązały się one ze skutkami kryzysu społeczno-gospodarczego i problemami jego przezwycięzania. Dotyczyły one coraz większych trudności w dziedzinie zaopatrzenia w materiały i surowce. Głęboki deficyt podstawowych materiałów i surowców doprowadził do rozszerzenia systemu rozdzielnictwa i pojemności programów operacyjnych. Uniemożliwiło to realizowanie zasady wolnego dostępu rzemiosła do źródeł zaopatrzenia. W sferze prawnej zahamowania te wynikały z opóźnień wdrażania do praktyki przepisów wykonawczych do uchwały Nr 112 oraz z ograniczeń wynikających z późniejszego ustawodawstwa regulującego zasady funkcjonowania gospodarki w warunkach reformy gospodarczej.⁶ Przyjęte w nich

³ *Podstawowe założenia reformy gospodarczej*, Warszawa 1981, s. 25.

⁴ Z. Rudnicki: *Dziś i jutro polskiego rzemiosła*, „Nowe Drogi”, 1983, s. 59.

⁵ Nurowski, A. Szablewski: *Uwarunkowania i pierwsze rezultaty wdrażania reformy gospodarczej w drobnej wytwórczości* [w:] *Drobna wytwórczość*, PWE Warszawa 1982, s. 21.

⁶ Należy tu wymienić: a) Uchwałę nr 243 RM z dn. 30.X. 1981 w sprawie zasad funkcjonowania przedsiębiorstw państwowych w 1982 r. (M. P. nr 32, poz. 287), na mocy której przestały obowiązywać postanowienia Uchwały 112, b) Uchwałę nr 278 RM z 30.XII.1981 w sprawie funkcjonowania gospodarki w okresie

rozwiązania — mające w wielu przypadkach charakter doraźny i fragmentaryczny — ograniczały częściowo samodzielność organizacji rzemieślniczych w dziedzinie ustalania cen wytwarzanych towarów i usług oraz w sferze zaopatrzenia materiałowo-technicznego.

III. Dość istotne zmiany w funkcjonowaniu rzemiosła, zgodne z oczekiwaniami środowiska rzemieślniczego, wprowadziła ustawa z 16 09 1982 r. zmieniająca ustawę o wykonywaniu rzemiosła z 1972 r.⁷ Ustawa ta sankcjonuje niektóre rozwiązania uchylonej uchwały Nr 112, a jednocześnie stwarza podstawy do pełniejszego udziału rzemiosła w reformowanej gospodarce. Mocą ustawy rzemiosło uznane zostało za trwały składnik socjalistycznej gospodarki. Zapis ten zapewnia rzemiosłu stabilne miejsce w gospodarce narodowej, umożliwia lepsze wykorzystanie jego możliwości gospodarczych poprzez zapewnienie rzemiosłu jednolitych z innymi jednostkami drobnej wytwórczości warunków działania i rozwoju. Przyjęte sformułowanie w preambule do ustawy, stało się potwierdzeniem promocyjnej polityki państwa w stosunku do rzemiosła i gwarancją jego stabilności.

Celem znowelizowanej ustawy jest stworzenie korzystniejszych warunków dla rozwoju produkcji rynkowej i usług oraz uruchamiania nowych jednostek gospodarczych bez angażowania środków pochodzących z budżetu państwa. Nowe przepisy stwarzają także warunki do pełniejszego udziału rzemiosła w realizacji zadań społecznych w dziedzinie rozwoju kultury narodowej, służby zdrowia, oświaty i innych dziedzinach życia.

W wyniku wprowadzonych w ustawie zmian znacznie wzrosły uprawnienia samorządu rzemieślniczego oraz jego odpowiedzialność za działalność społeczno-gospodarczą rzemiosła, postawę etyczno-zawodową rzemieślników oraz za zgodność działalności rzemiosła z oczekiwaniami społeczeństwa.⁸ Zwiększenie samodzielności organów samorządu rzemieślniczego wyraża się w możliwości ustalania programów rozwoju rzemiosła, rozdziału środków przeznaczonych na realizację programowych działań, samodzielnym opracowywaniu planów działalności, które obecnie w planach społeczno-gospodarczego rozwoju regionów ujmowane są sza-

stanu wojennego (M. P. z 1982 r. nr 1, poz. 1), c) Ustawę z dnia 26 II 1982 r. o gospodarce finansowej przedś. państwowych (Dz. U. nr 22, poz. 156 d) Ustawę z dnia 26. II. 1982 o opodatkowaniu jednostek gospodarki uspołecznionej (Dz. U. nr 7, poz. 54 i 55).

⁷ Dz. U. nr 31, poz. 213.

⁸ S. Rynowiecki: *Nowa ustawa — utrwaleniem pozycji rzemiosła w gospodarce narodowej kraju*. „Rada Narodowa, Gospodarka, Administracyjna” 1982, 12 s. 28.

cunkowo.⁹ Ma to szczególnie istotne znaczenie, bowiem rozwój rzemiosła można stymulować wyłącznie przy pomocy instrumentów pośrednich. Innym istotnym uprawnieniem przewidzianym w ustawie dla cechów i izb rzemieślniczych jest prawo uchwalania własnych statutów. Statuty te powinny być jedynie zgodne z zasadami ustalonymi przez Centralny Związek Rzemiosła i obecnie nie wymagają uzgodnienia z Ministrem Handlu Wewnętrznego i Usług. Organizacje rzemieślnicze funkcjonują na zasadach samofinansowania, to znaczy środki na pokrycie wydatków związanych z całokształtem ich działalności pochodzą ze źródeł własnych rzemiosła.

Znowelizowana ustawa o wykonywaniu i organizacji rzemiosła przywróciła samodzielność i funkcjonowanie na zasadzie samofinansowania także spółdzielniom rzemieślniczym, które obecnie mogą same określić zakres swego działania. W związku z tym spółdzielnie te nie mają obecnie obowiązku prowadzenia działalności zaopatrzeniowej i zbytu wyrobów i usług nie należącym do nich rzemieślnikom. Pozwala to na samodzielny wybór przez spółdzielnię takich kierunków i zakresu działania, które są zgodne z programem rozwoju rzemiosła.

Ponadto w ustawie przewidziano szereg zmian organizacyjnych, mających na celu stymulowanie rozwoju rzemiosła. Do ważniejszych należy zaliczyć:

- ułatwienia przy otwieraniu nowych zakładów rzemieślniczych;
- rozszerzenie zakresu działalności zakładów już istniejących, poprzez zwiększenie limitu dopuszczalnego zatrudnienia;
- wprowadzenie możliwości zatrudnienia pracowników w systemie pracy nakładczej, co wpłynie na zwiększenie możliwości wytwórczych rzemiosła;
- wprowadzenie możliwości kontynuowania działalności rzemieślniczej po odchodzącym na emeryturę lub zmarłym rzemieślniku przez inne osoby niż spadkobiercy;
- umożliwienie podejmowania działalności w rzemiośle przez osoby prawne.

Proces wdrażania w życie znowelizowanej ustawy wymagał zmiany metod i kierunków działania terenowych organów administracji państwowej, bardziej aktywnego włączenia ich w realizację programów rozwoju rzemiosła. Uprawnienia terenowych organów administracji państwowej wobec rzemiosła obejmują szeroki wachlarz spraw. Dotyczą one polityki wydawania zezwoleń na podejmowanie działalności gospodarczej, lokalizacji zakładów wytwórczych i usługowych, polityki podatkowej, kontroli

⁹ Podobnie kwestię tę rozwiązuje ustawa o planowaniu społeczno-gospodarczym z 26 II 1982 r. (Dz. U. nr 7, poz. 51).

i nadzoru nad funkcjonowaniem rzemiosła. Organy te są także ważnym ogniwem w realizacji strategicznych programów rozwoju rzemiosła ustalanych na szczeblu centralnym.

IV. Mimo wielu korzystnych zmian w uregulowaniach prawnych dotyczących funkcjonowania rzemiosła, jego rozwój natrafia nadal na liczne utrudnienia i bariery. Wśród barier tych na pierwsze miejsce wysuwają się trudności zaopatrzeniowe w materiały i surowce. Dotkliwy deficyt podstawowych surowców i materiałów spowodował wbrew zamierzeniom rozszerzenie systemu rozdzielnictwa. Uniemożliwiło to zrealizowanie zasady wolnego dostępu rzemiosła do źródeł zaopatrzenia, nawiązywanie przez rzemieślników bezpośrednich kontaktów z jednostkami gospodarki społecznionej w celu zakupu materiałów zbędnych lub niepełnowartościowych.

Główną przyczyną trudności zaopatrzeniowych rzemiosła w materiały i surowce jest także zbyt skomplikowany obrót tymi przedmiotami. Podlega on nadal wielu ograniczeniom przedmiotowym (różne formy administracyjnego pośrednictwa: reglamentacja, sprzedaż bilansowa) i podmiotowym (preferencje wynikające z programów operacyjnych i zamówień rządowych ustalające kolejność odbiorców — przedsiębiorstwa państwowe, spółdzielcze, a na końcu rzemiosło). Sprzedaż artykułów zaopatrzenia materiałowo-technicznego dla rzemiosła prowadzi: hurtownie spółdzielczości rzemieślniczej, punkty sprzedaży detalicznej, Biura Obrotu Maszynami i Surowcami „BOMIS”, sklepy eksportu wewnętrznego „Pewex.” Zakres korzystania z tych źródeł uzależniony jest od rodzaju rzemiosła i możliwości płatniczych właścicieli zakładów rzemieślniczych. Według prowadzonych przez autorów badań w 1980 r. 57% surowców i materiałów pochodziło z punktów sprzedaży detalicznej, ok. 22% z hurtu spółdzielczego, ok. 10% z BOMIS-u i ok. 1% z sieci sklepów eksportu wewnętrznego.¹⁰ Według nowszych badań ok. 90% środków produkcji (także maszyn i urządzeń uzyskanych przez rzemiosło pochodzi z gospodarki społecznionej. Ledwie w 7% rzemiosło ma centralnie zapewnione dostawy, które mieszczą się w 20% jego potrzeb zaspokajanych przez spółdzielnie rzemieślnicze.¹¹ Trudności w zakupie surowców i materiałów, zwłaszcza takich grup, jak wyroby hutnicze, materiały branży metalowej, stolarskiej, czy chemicznej, limitują wielkość produkcji dóbr i świadczonych usług, a często stwarzają konieczność stosowania materiałów zastępczych, niepełnowartościowych, co pogarsza jakość wyrobów i usług.

¹⁰ Wyniki tych badań zawiera publikacja — M. Grodzka, Z. Mitura: *Podstawy prawne organizacji i funkcjonowania rzemiosła w świetle badań ankietowych*. Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio H. vol. XVII, 1983 s. 146.

¹¹ Por. *Rzemiosło 2000*, pr. zbiorowa wyd. CZR, Warszawa 1983 s. 41.

Z uwagi na to, że przedsiębiorstwa uspołecznione nadal unikają bezpośrednich kontaktów ze spółdzielczością rzemieślniczą i wolą oferować zbędne materiały i surowce BOMIS-om, należałoby postulować zwiększenie drożności tych dwóch głównych kanałów zaopatrywania rzemiosła w przedmioty produkcji, tj. spółdzielczości rzemieślniczej oraz BOMIS-u. Duże rezerwy w tym zakresie tkwią także w możliwości pozyskiwania przez rzemiosło surowców i materiałów pochodzenia lokalnego, a także surowców wtórnych i odpadowych.¹²

V. Rozwój rzemiosła i prawidłowe funkcjonowanie zakładów rzemieślniczych zdeterminowane są w dużym stopniu warunkami lokalowymi oraz wyposażeniem zakładów we wszelakiego rodzaju narzędzia, maszyny i urządzenia służące do produkcji wyrobów i świadczenia usług.

Pomijając grupę rzemiosł budowlanych, które w zasadzie nie wymagają trwałych pomieszczeń, nieodpowiednie warunki lokalowe funkcjonujących zakładów rzemieślniczych oraz mała dostępność do lokali zakładów nowo tworzonych stanowią istotną barierę w rozwoju rzemiosła. Z badań wynika, że około 50% zakładów rzemieślniczych pracuje w nieodpowiednich i nieprzystosowanych do tego celu lokalach. Zarysowująca się tendencja zmniejszania średniej powierzchni lokali użytkowanych przez rzemiosło świadczy o niepokojącym zjawisku, a mianowicie o tymczasowości działalności rzemieślniczej i braku perspektyw rozwojowych. Najtrudniejsza sytuacja lokalowa występuje na obszarach miejskich. Trudna sytuacja mieszkaniowa, permanentne opóźnienia w realizacji planów budownictwa mieszkaniowego oraz infrastruktury technicznej i społecznej uniemożliwiają respektowanie postanowień uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z 1965 r. dotyczącej przeznaczania części powierzchni w spółdzielczym budownictwie mieszkaniowym dla rzemiosła. Duże zapotrzebowanie na mieszkania utrudnia także przeznaczenie dla potrzeb rzemiosła lokali zwalnianych przez lokatorów, nie nadających się w zasadzie do użytkowania w charakterze mieszkań. Lokale te po niezbędnej adaptacji przeznaczane są nadal na cele mieszkaniowe.

Wynika z tego, że zarówno na obszarze miast, jak też wsi głównym źródłem pozyskiwania nowych lokali dla potrzeb rzemiosła jest indywidualne budownictwo ze środków własnych ludności, a częściowo także kredytów bankowych. Pomoc terenowych organów administracji państwowej wyraża się głównie w przydziale odpowiednich parcel budowlanych i wydaniu zezwolenia na budowę. Nie jest to źródło obfite, jeśli się weźmie pod uwagę trudności: w uzyskaniu działki budowlanej, zakupie materiałów budowlanych, w gromadzeniu zasobów pieniężnych,

¹² Por. postulaty zawarte w cyt. publikacji *Rzemiosło 2000*, s. 44—47.

z uwagi na wysoką stopę inflacji oraz małą dostępność bankowego kredytu. Wśród licznych utrudnień w korzystaniu z kredytów bankowych należy wymienić: obowiązujący limit zgromadzenia własnych środków finansowych kształtujący się na poziomie 50—60% kosztów inwestycji (z wyjątkiem piekarni i masarni),¹³ wymagane zabezpieczenia hipoteczne kredytu, biurokratyczny sposób uruchomienia kredytów (rachunki, zamówienia, poręki itp.) oraz stosunkowo wysokie i zróżnicowane oprocentowanie kredytów uzależnione od ich przeznaczenia. Analiza sytuacji na odcinku kredytowania rzemiosła wskazuje z jednej strony na wzrastające zapotrzebowanie na kredyty, z drugiej zaś na dość powszechny brak środków w Bankach Spółdzielczych na te cele. Dlatego też słusznie postuluje się, aby wysokość kredytów dla rzemiosła nie była limitowana, lecz uzależniona od możliwości finansowych BGŻ. Postuluje się też tworzenie w ramach BGŻ Banków Rzemiosła wyposażonych w szeroki zakres samorządności i autonomii.¹⁴

Poziom wyposażenia zakładów rzemieślniczych w maszyny i urządzenia techniczne jest wielce niezadowolający i stanowi następną istotną barierę w rozwoju rzemiosła. O ile w uspołecznionym sektorze drobnej wytwórczości nowe akty prawne zrównały faktycznie warunki gospodarowania jednostek gospodarczych, zacieśniły więzi kooperacyjne oraz umożliwiły przepływ technologii oraz wycofywanych przez przemysł kluczowych maszyn i urządzeń,¹⁵ o tyle proces ten w odniesieniu do sektora nieuspołecznionego przebiega opieszale. Nie są wykorzystywane przez przedsiębiorstwa uspołecznione możliwości sprzedaży zbędnych maszyn i urządzeń zakładom rzemieślniczym,¹⁶ zaś dostęp rzemiosła do nowych, wysokowydajnych i nowoczesnych maszyn i urządzeń znajdujących się w gestii wyspecjalizowanych central handlowych jest znikomy. Do rzemiosła trafiają zatem maszyny i urządzenia wyeksploatowane fizycznie i moralnie, przestarzałe technicznie, mało wydajne, pozbawione zaplecza części zamiennych. Nie pozostaje to bez wpływu na jakość, nowoczesność i konkurencyjność wytwarzanych wyrobów. Niedostatki te rekompensowane są pomysłowością rzemieślników, większą dbałością o eksploatowany sprzęt techniczny oraz większą operatywnością i zaradnością włas-

¹³ *Ibid* s. 54.

¹⁴ Por. propozycje S. Rynowieckiego: *Warunki działania i perspektywy rozwoju rzemiosła* [w] *Drobna wytwórczość w PRL — stan aktualny i uwarunkowania rozwoju*. Wyd. Epoka. Warszawa 1983, s. 93.

¹⁵ Por. J. W. Bandurski: *Kierunki i metody intensyfikacji rozwoju drobnej wytwórczości* [w] *Drobna wytwórczość w PRL — warunki i mechanizmy rozwoju w latach 1986—1990*. Wyd. SD Epoka, Warszawa 1986, s. 61.

¹⁶ Możliwości takie wynikają z ustawy o przedsiębiorstwach państwowych z 25IX1981 Dz. U. nr 24 poz. 122 i jej aktów wykonawczych oraz ustawy — prawo spółdzielcze z 16IX1982 r. Dz. U. nr 30 poz. 210.

nych służb konserwacyjno-remontowych. Największe trudności w wyposażeniu technicznym swoich zakładów mają rzemieślnicy świadczący wyspecjalizowane nowoczesne usługi. Z badań wynika, że większość zakładów z branży mechaniki pojazdowej nie posiada mechanicznych smarownic, podnośników, urządzeń do regulacji światła, sprawdzania zbieżności kół, urządzeń diagnostycznych itp. Podobnie w ślusarstwie produkcyjnym braki w podstawowym wyposażeniu, które stanowią: tokarki, frezarki, szlifierki, piły tarczowe, nożyce do cięcia blachy oraz specjalistyczne oprzyrządowanie uwarunkowane rodzajem produkowanych wyrobów, utrudniają podejmowanie nowoczesnych, wymagających precyzji wykonania, wyrobów. Jedynie w ślusarstwie ogólnym, gdzie podstawowe wyposażenie stanowią: wiertarki, aparaty do spawania i lutowania, sprzęt pomiarowy i inne proste narzędzia, sytuacja jest korzystniejsza, z uwagi na ich dostępność w handlu detalicznym.¹⁷

VI. Mimo stworzenia w ostatnich latach wielu zachęt dla podejmowania pracy w rzemiośle, takich jak: zwiększenie limitu osób, które mogą być zatrudnione w zakładzie rzemieślniczym, przyznanie bonifikat z tytułu wykształcenia ucznia, stworzenie ułatwień dla przemieszczania pracowników z sektora uspołecznionego oraz dokonanie przez MHWiU weryfikacji wykazu wykonywanych rzemiosł, w wielu branżach występuje nadal niewystarczający przyrost zatrudnienia.

Charakterystycznym zjawiskiem ostatnich lat są zmiany w strukturze zawodowej rzemieślników oraz stosunkowo duża fluktuacja zakładów rzemieślniczych. Ogółem w rzemiośle liczba zakładów w latach 1982—1985 wzrosła z 265,4 tys. do ok. 325 tys. to jest o 22,6%, liczba zaś zatrudnionych w tym samym okresie wzrosła z ok. 478 tys. osób do ok. 597 tys., czyli o 24,8%. Największy przyrost potencjału miał miejsce w rzemiosłach przemysłowych i budowlanych. W strukturze obrotów rzemiosła obserwujemy wzrost udziału wartości wyrobów przeznaczonych na rynek (głównie krajowy) oraz obniżenie udziału wartości świadczonych na rzecz ludności usług.¹⁸ Jednocześnie obserwuje się zjawisko wzmożonej fluktuacji zakładów rzemieślniczych. Ocenia się, iż w skali roku likwidacja zakładów rzemieślniczych stanowi połowę ich przyrostu, co oznacza wysoką falę przyływu i odpływu osób zainteresowanych tą formą działalności gospodarczej.¹⁹ Zjawisko nadmiernej fluktuacji na-

¹⁷ Por. także M. Grodzka, Z. Mitura: *Barierzy*. „Tygodn. Demokr.” 1984, 4 i 5.

¹⁸ Por. A. Szablewski: *Drobna wytwórczość w procesie rozwoju społeczno-gospodarczego* [w] *Drobna wytwórczość w PRL warunki i mechanizmy rozwoju w latach 1986—1990*. Wyd. SD Epoka, Warszawa 1986 s. 137.

¹⁹ Zob. K. Modzelewski, Z. Rudnicki: *Dziś i jutro polskiego rzemiosła*. Wyd. CZR, Warszawa 1984 s. 5.

leży tłumaczyć głównie podejmowaniem działalności rzemieślniczej przez osoby, które dysponując wolnymi zasobami pieniężnymi poszukują atrakcyjnej dla nich lokaty, które wykorzystując korzystny klimat dla rozwoju drobnej wytwórczości liczą na osiągnięcie wysokich zysków i szybkie wzbogacenie się. Niemałe znaczenie dla omawianego zjawiska mają także liczne utrudnienia w rozwijaniu działalności rzemieślniczej oraz przyczyny obiektywne powodujące ruch naturalny w rzemiośle.

Wzmógł się w ostatnich latach proces przemieszczania siły roboczej z innych dziedzin gospodarki do pracy w sektorze drobnej wytwórczości i rzemiośle oraz związane z tym rozluźnienie barier kwalifikacyjnych przy wydawaniu uprawnień powodują interesujące zmiany w strukturze kwalifikacyjno-zawodowej właścicieli i współwłaścicieli zakładów rzemieślniczych. W grupie tej ok. 46% to mistrzowie, 8% — to inżynierowie i technicy, 22% czeladnicy, 6% — osoby posiadające tzw. dyspensy i prawa nabyte i aż 18% to właściciele nie posiadający kwalifikacji zawodowych.²⁰

Mimo dopływu młodych ludzi do rzemiosła, nadal niekorzystnie kształtuje się struktura wiekowa osób zatrudnionych w rzemiośle. Według danych uzyskanych w Izbie Rzemieślniczej w Lublinie struktura wiekowa właścicieli i współwłaścicieli zakładów rzemieślniczych regionu lubelskiego w roku 1982 kształtowała się następująco. W przedziale wieku 18—24 lat mieściło się 3%, 24—25 lat — 26,2%, 35—54 lat — 51,7%, 55—59 lat — 8,7%, 60—64 lat — 5,5%, 65—69 lat — 2,5%, 70—80 lat — 2,4%.²¹ Podobne dane uwzględniające strukturę rodzajową rzemiosła wskazują, że najstarsi wiekiem właściciele zakładów rzemieślniczych występują w rzemiosłach tradycyjnych, takich jak: szewstwo, krawiectwo, murarstwo, stolarstwo itp. Są to jednocześnie zakłady małe, nie rokujące rozwoju, nie posiadające najczęściej następców.

Innym symptomem wskazującym na ograniczone możliwości wzrostu zatrudnienia w zakładach rzemieślniczych jest nadal niezadowalająca liczba szkolonych uczniów w zawodzie rzemieślniczym. Aktualnie w rzemieślniczych zakładach pracy na terenie całego kraju odbywa naukę zawodu blisko 85 tys. uczniów,²² w tym 44 tys. osób to uczniowie młodociani, pobierający praktyczną naukę zawodu w warsztatach rzemieślniczych, a naukę teoretyczną w zasadniczych szkołach zawodowych. Charakterystyczne jest to, że tylko nieliczni rzemieślnicy przygotowują sobie następców spośród własnych dzieci, a praca w rzemiośle prze-

²⁰ Zob. *Rzemiosło regionu pomorsko-kujawskiego w 40-leciu PRL*. Pr. zbiorowa. Wyd. Pomorze, Bydgoszcz 1985, s. 137.

²¹ Dane Izby Rzemieślniczej w Lublinie.

²² *Rocznik Statystyczny GUS 1986* tab. 13(606) s. 406.

stać być zawodem dziedzicznym po rodzicach wraz z zakładem rzemieślniczym. Przyczyny niedostatecznego zainteresowania młodzieży pracą w rzemiośle są różnorodne i złożone. Niemalą rolę odgrywają tu: uciążliwe warunki pracy, wydłużony czas pracy, złe warunki socjalne, stosunkowo niski prestiż zawodu rzemieślniczego, niechęć do samodzielnego prowadzenia zakładu wynikająca z ponoszenia z tego tytułu ryzyka, niewystarczająca konkurencyjność zawodu rzemieślniczego w porównaniu z pracą w jednostkach gospodarki społecznej. W porównaniu z zawodem rzemieślniczym praca w jednostce gospodarki społecznej wiąże się z szeregiem korzyści i przywilejów. Składają się na nie: niepartycypowanie pracownika w ryzyku zakładu pracy, możliwość wyboru stanowiska pracy, normowany czas pracy, liczne możliwości korzystania ze zwolnień z pracy bez utraty prawa do wynagrodzenia, szeroki wachlarz świadczeń socjalnych, a także liczne przywileje wynikające z układów zbiorowych pracy. Ponadto praca w przedsiębiorstwach społecznych wytwarza u pracownika poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa, wynikające z przynależności do grupy społecznej oraz zapewnia szersze możliwości awansu zawodowego.

VII. Podstawowym instrumentem państwa oddziałującym na rozwój rzemiosła jest system podatkowy. W tej dziedzinie począwszy od połowy lat siedemdziesiątych dokonano wiele pozytywnych zmian. Dokonując zmian systemu podatkowego kierowano się słuszną zasadą, że przyrost wydajności pracy powodujący wzrost obrotów i dochodów powinien być dla rzemieślnika opłacalny, jeśli opodatkowanie ma być stymulatorem rozwoju rzemiosła a nie jego hamulcem.²³

Ogólnie rzecz biorąc zmiany te zmierzały w następujących kierunkach: 1) stabilizacji opodatkowania zakładów rzemieślniczych, m. in. przez wykluczenie zmiany formy lub wysokości opodatkowania za lata ubiegłe, 2) zbliżenia podatku dochodowego dla rzemiosła do obciążeń innych grup podatników, 3) rozszerzenia możliwości korzystania z uproszczonych (zryczałtowanych) form opodatkowania, 4) rozszerzenia zakresu zwolnień od podatków i ulg podatkowych, podniesienia granicy dochodu wolnego od opodatkowania oraz zmniejszenia progresji podatkowej, 5) zapewnienia organom samorządu rzemieślniczego udziału w ustalaniu podstaw opodatkowania.²⁴

Mimo znacznego złagodzenia przepisów podatkowych, stosowane w praktyce obciążenia podatkowe w różnym stopniu oddziałują na ren-

²³ Zob. ustawy o podatku dochodowym, obrotowym i wyrównawczym Dz. U. nr 40 poz. 231, 232, 233 a także H. Graszewicz: *Skostniale przepisy to hamulec*. „Rynek i usługi” 1976, 23, s. 15.

²⁴ Por. M. Rylke: *Nowe instrumenty prawne w dziedzinie rozwoju rzemiosła*. „Państwo i prawo” 1977, 5, s. 42. in.

towność zakładów rzemieślniczych. Odczuwają je dotkliwiej zakłady małe, słabo wyposażone pod względem technicznym, świadczące głównie tradycyjne usługi o ustabilizowanym popycie na nie. Dlatego np. stosowanie uproszczonych form opodatkowania jest z jednej strony znacznym ułatwieniem w prowadzeniu małego zakładu rzemieślniczego, z drugiej jednak może stanowić czynnik ograniczający działalność rzemieślniczą. Każde bowiem przekroczenie przez podatnika deklarowanych obrotów powoduje stosowanie stawek oprocentowania o dużej skali progresji, co ma ujemny wpływ na rentowność zakładu. Ponadto wzrost stawek podatku obrotowego powoduje wzrost cen wyrobów i świadczonych usług, co przy niskich dochodach społeczeństwa i rosnących kosztach utrzymania w niektórych rodzajach działalności rzemieślniczej zmniejsza popyt na produkowane wyroby i świadczone usługi. Prowadzone w tym kierunku badania potwierdzają zmniejszanie aktywności działalności niektórych rodzajów rzemiosł. Zaobserwowano tendencje spadku obrotów części zakładów rzemieślniczych, redukcji zatrudnienia, zmniejszania się liczby osób chętnych do otwierania zakładów, likwidowania słabszych zakładów rzemieślniczych. Przyczyną tych niekorzystnych zjawisk bywa często malejąca rentowność wynikająca z szybkiego wzrostu kosztów wytwarzania (wzrost cen zaopatrzeniowych, płac, czynszów, opłat za gaz, elektryczność, podatków i opłat) przy jednoczesnym hamowaniu wzrostu cen na produkowane przez rzemiosło wyroby i świadczone usługi.²⁵

VIII. W systemie ubezpieczenia społecznego rzemieślników odnotowujemy wiele korzystnych zmian. Zostały one zapoczątkowane ustawą z dnia 8 VI 1972, a następnie rozszerzone w ustawie z 18 XII 1976.²⁶ Zwłaszcza ta druga ustawa, wiążąc ubezpieczenia społeczne rzemieślników z powszechnym systemem zaopatrzenia emerytalnego, zrównuje uprawnienia rzemieślników z uprawnieniami pracowników gospodarki uspołecznionej w zakresie: zasiłku macierzyńskiego i porodowego, zasiłków rodzinnych dla ubezpieczonych oraz dla emerytów i rencistów, zasiłku chorobowego i renty chorobowej, rent inwalidzkich i rodzinnych z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych. Niemniej zakres i poziom świadczeń przyznanych z tego tytułu rzemieślnikom nadal odbiega od świadczeń przysługujących pracownikom jednostek gospodarki

²⁵ Szersze dane na ten temat zawiera Biuletyn Informacyjny Izby Rzemieślniczej w Bydgoszczy, numer specjalny, Bydgoszcz 1985, s. 57.

²⁶ Ustawa z dn. 8. VI. 1972 o ubezpieczeniu społecznym rzemieślników (Dz. U. nr 23 poz. 265) oraz ustawa z 18.XII.1976 r. o ubezpieczeniu społecznym rzemieślników i innych osób prowadzących działalność zarobkową na własny rachunek oraz ich rodzin (Dz. U. nr 40, poz. 235). Por. też Rozporządzenie MPPiSS z 24 VII 1983 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wykonywania ustawy o ubezpieczeniu społecznym rzemieślników i niektórych innych osób prowadzących działalność zarobkową na własny rachunek oraz ich rodzin (Dz. U. nr 66, poz. 300).

uspołecznionej. W zakresie świadczeń krótkookresowych nie znajdują zastosowania w rzemiośle zasiłki opiekuńcze, wyrównawcze i wychowawcze. Zasiłki chorobowe przysługują dopiero w przypadku niezdolności do pracy trwającej nieprzerwanie co najmniej 30 kolejnych dni. Zasiłki rodzinne przyznawane są na takich samych zasadach jak pracownikom jednostek gospodarki uspołecznionej, lecz w wysokości podstawowej.²⁷ W zakresie świadczeń długookresowych nie przysługują rzemieślnikom uprawnienia do wcześniejszego przechodzenia na emeryturę oraz uprawnienia do renty inwalidzkiej III grupy. Nie przysługują również świadczenia związane z wypadkiem przy pracy, takie jak: jednorazowe odszkodowania, świadczenia wyrównawcze i odszkodowania za przedmioty utracone lub uszkodzone wskutek wypadku.²⁸ Przytoczone przykłady dowodzą, że także w tej ważnej dziedzinie pozycja społeczna rzemieślników jest słabsza w porównaniu z pozycją pracowników zatrudnionych w jednostkach gospodarki uspołecznionej.

IX. Z dotychczasowych rozważań wynika, że w uruchamianych w ostatnich latach mechanizmach funkcjonowania gospodarki tkwią zarówno czynniki przyspieszające, jak też hamujące rozwój rzemiosła. Ogólnie rzecz biorąc wdrażana obecnie reforma gospodarcza stwarza korzystny klimat i warunki dla aktywizacji tej dziedziny działalności gospodarczej. Niemniej proces aktywizacji rzemiosła hamują nadal liczne bariery mające źródło częściowo w popełnionych w przeszłości błędach, głównie zaś w zbyt powolnym usuwaniu skutków kryzysu społeczno-gospodarczego oraz zbyt powolnym procesie reformowania gospodarki.

РЕЗЮМЕ

В статье демонстрируются основные факторы, обуславливающие развитие ремесла в Польше в 80-е годы. Общественно-экономический кризис 80-ых годов не обошел стороной этой области экономики. Тем не менее, оказалось, что ремесло представляет собой ту область экономики страны, которая лучше всех справилась с трудностями, вызванными кризисом. Отличаясь умением выживать, эластичностью и предприимчивостью, ремесло в значительной степени смогло смягчить отрицательные последствия кризиса.

Значительное оживление деятельности ремесла после 1980 года во многом вызвано политикой государства по отношению к этой области экономики, проявляющейся в комплексных правовых решениях, направленных на ускорение развития ремесла. Благоприятные условия для развития мелкотоварного производства и ремесла вытекали также из сложившейся в то время экономической ситуации страны, отличающейся высоким спросом на рыночные товары

²⁷ Pismo Centrali ZUS z dn. 27 I 1984 ZN-602-6/1/84.

²⁸ Por. W. Muszalski: *Ubezpieczenia społeczne. Zarys ogólny*. Cz II, Wyd. ZUS, Warszawa 1984, s. 21.

и услуги. Наряду с положительными факторами, общественно-экономический кризис 80-ых годов, следует отметить обострение обычных барьеров развития ремесла, возможности которого в дальнейшем ограничиваются перебоями в обеспечении материалами, помещениями, кадрами, в кредитной политике, а также менее выгодными условиями системы социального обеспечения.

S U M M A R Y

The paper aims to show the basic conditions of the development of handicraft in Poland in the 1980s. The socio-economic crisis of the 1980s did not spare this economic formation. It turned out, however, that handicraft is the sphere of the economy which handled crisis' problems in the best way. It showed its resourcefulness, flexibility and enterprise, which to a considerable extent moderated the negative effects of the crisis.

A clear animation of the activity of handicraft after 1980 was due to the state's policy towards handicraft. This policy was expressed in complex legal regulations meant to quicken the growth of handicraft. Favourable conditions for the development of small production and handicraft were also the consequence of the economic situation of the country which created big demand for any market commodities and services. Besides the factors positively affecting the development of handicraft, the socio-economic crisis of the 1980s also intensified the traditional barriers for that development. The possibilities for the development of handicraft are still limited by the difficulties of the supply, staff, credits and less favourable regulations of the system of social security.